

УДК 316.4 : 342.7

Таран В.О.¹, Сердюк О.І.²

¹ д-р філос. наук, проф. НУ «Запорізька політехніка»

² асп. НУ «Запорізька політехніка»

ПОПУЛІЗМ В КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА АВТОРИТАРИЗМУ

Аналізуючи тенденції розвитку сучасного суспільства, що характеризує вектор формування моделі його майбутнього, вчені все більше уваги приділяють феномену популізму, який перетворився на надзвичайно впливову складову соціально-політичного процесу. Про це свідчить динаміка зміни кількості урядів у світі з популістськими політичними акторами, яких тільки за останні 15 років стало вдвічі більше [2, с. 70]. Свідченням такої популярності стало визнання у 2017 році Кембриджським словником «популізму» – словом року – через вибори в Сполучених Штатах, на яких переміг Дональд Трамп. Згідно із кембриджським словником, популізмом називають політичні ідеї та дії, які спрямовані на отримання підтримки від звичайних людей, яким дають те, що вони потребують [9].

Сьогодні популізм активно розглядається в контексті глобальної проблеми протистояння авторитаризму і демократії. Суперечлива природа популізму дозволяє йому позитивно впливати як на демократичні, так і авторитаристські тенденції в політичному житті суспільства. Особливої гостроти цей аспект популізму набуває в сучасній Україні, де спостерігається поси-

лення позицій авторитаризму всупереч конституційно закріпленому демократичному устрою держави.

Треба відзначити, що осердя популістської ідеї, а саме прагнення популістів репрезентувати волю народу, є демократичним за своєю природою і походження. Його навіть називають супутником політичної свободи та демократії (І.Кіянка) [3, с. 310]. Саме на вказують рух за надання загального виборчого права наприкінці XIX – впродовж XX століття, за покращення умов праці та життя робітників, жіночий та екологічний рухи – усі вони черпали свою «енергію» із потужного популістського меседжу, який ефективно об'єднував інтереси величезної кількості людей, протиставляючи їх консервативним елітам. Однак, родовий зв'язок популізму з демократією зовсім не означає послідовність такого зв'язку. Адже популізм також здатний сприяти ерозії демократичних інститутів та процедур (С. Хоул, П. Кенні, 2018), представляти загрозу для цінностей Правової держави [7]. Піппа Норріс (Pippa Norris, 2018) вдається до більш категоричного висловлювання, коли поряд зі спорадичними і випадковими терористичними атаками на внутрішній території саме зростання рівня популістських настроїв розглядає найбільшою загрозою для західних ліберальних демократій.

Досліджуючи цей аспект даного феномена, М.Рогожа зазначає, що «популізм є явищем політичної культури, яке спирається на демократичні принципи і традиції, узурпує їх і нехтує важелями, що врівноважують їх» [6, с. 57]. Природа такої узурпації має досить чіткі підстави для свого прояву. Як свідчить соціально-політичний досвід, намагання застосувати форму прямої демократії через усунення представницьких інституцій, приховує в собі певну небезпеку. Адже, з одного боку, пряма демократія реалізує волю більшості, але, з іншого, – тут спостерігається обмеження у плюралістичних суспільствах прав соціальних меншин, які позбавляються своїх представницьких органів [4].

Більш ґрунтовано це пояснюється через аналіз особливостей сучасних ліберальних демократій, де демократичні принципи доповнюються ліберальними, які поєднують конституціоналізм (систему стримувань і противаг) і верховенство права (захист індивідуальних прав та прав меншин). Між ліберальними же та демократичними принципами існує певна внутрішня напруга. Ліберальні покликані обмежити владу більшості та забезпечити індивідуальну свободу. Водночас принцип народовладдя передбачає рівний доступ громадян до політичної участі у самоврядуванні та можливість впливу на напрямки державної політики. Під кутом зору ліберальної демократії політична воля, яка виникає в результаті демократичного процесу, має бути обмежена ліберальними принципами. Таким чином, для ліберальної демократії центральне значення мають система стримувань і противаг, верховенство права, права людини та права різного роду меншин – від мовних до сексуальних, що

накладає обмеження на правління більшості» [8, с. 74]. Саме акцентуючи увагу на даному аспекті суперечності всередині ліберальної демократії, ряд дослідників прямо вказують на невідповідність популізму принципам демократії.

Ще однією причиною відхилення популізму від демократичних принципів є трансформаційні процеси всередині самого цього явища. Справді, популісти та популістські рухи часто приходять до влади демократичними способами, але це не робить їх самих демократами. Вони, як правило, виступають проти корумпованої еліти та інститутів, які та контролює, проти обмеження влади народу, особливо незалежної судової системи та інших засобів контролю виконавчої влади. І разом з тим популістські рухи обов'язково створюють колективну ідентичність, діаметрально протилежну попередній владі, що представляє «справжній народ». Формування же новостворених владних структур здійснюється на основі чітких принципів, характерних для авторитарних систем: вузьке коло довірених осіб; призначення на владні посади відданих осіб; просування членів сім'ї; створення нового політичного руху; використання референдумів як способу обґрунтування рішень; створення нових лояльних до лідера служб безпеки. Отже, зв'язок між авторитаризмом і популізмом є безпосереднім [5, с. 64]. Нарешті, відмова популізму від демократичних принципів може мати й іншу причину. Відомо, що популістські рухи найчастіше передбачають наявності харизматичного лідера, роль якого в політичній діяльності, як правило, гіпертрофується. Однак нереалізованість програмних обіцянок в силу комплексу об'єктивних і суб'єктивних причин передбачає врешті-решт певну відповідальність нової політичної сили і зокрема її лідера. Намагання же уникнути такої відповідальності викликає необхідність відмови від демократичних підходів організації політичного життя і застосування авторитарних і навіть тоталітарних методів управління державою як результат страху розплати за те, що обіцяне не було втілене в життя.

Аналогічні думки стосовно причин дрейфу популізму від демократії у бік авторитаризму висловлює й відома американська дослідниця Еріка Франц. У своїй книзі «Authoritarianism: What Everyone Needs to Know» вона виділяє два найпоширеніші способи виникнення авторитарних режимів. По-перше, це з'їдання демократії зсередини. По-друге, ці нові режими часто приймають те, що авторка називає «найнебезпечнішою формою диктатури»: персональне (або «персоналістичне») правління» [10, р. 56].

Показово, що науковці вказують на певну світову тенденцію, яка полягає у тому, що протягом останнього десятиріччя спостерігається зростання кількості популістських лідерів з виразними авторитарними тенденціями та прогрес авторитаризму та популізму.

Якщо говорити про перехід популізму до авторитаризму, то треба зазначити, що цей процес є досить складним і суперечливим, що корелює з наявністю різних видів авторитаризму – військово-бюрократичного режиму, корпоративного авторитаризму, дототалітарного авторитаризму, постколоніального авторитаризму, етнічної або расистської квазідемократії, традиційних режимів, султаністського режиму, елітарно-авторитарного режиму, авторитарно-інегалітарного режиму, змагальних олігархій [1]. Серед основних ознак авторитарного суспільства звичайно називають наступні: автократизм, непідконтрольність влади народу, ігнорування принципу поділу влади, монополізація влади й політики, контроль над суспільством (крім економічної сфери), домінування командних та адміністративних методів державного управління, обмеження прав і свобод особистості, позбавлення особистості гарантій безпеки, непідконтрольність силових структур суспільства, відсутність свободних виборів (їх імітація). При цьому відсутність будь-якої ознаки не знімає з режиму клеймо авторитарності, так само як і за однією ознакою не можна судити про авторитарний характер режиму. Відсутність же єдиних критеріїв авторитаризму часто робить спірним питання приналежності того чи іншого політичного режиму до авторитарного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авторитаризм // Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%> (дата звернення: 02.04.2025).
2. Заславська О.О. Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій / О.О. Заславська, О.А. Посвістак, В.В. Налімова // Актуальні проблеми політики. – 2022. – Вип. 69. – С. 65-73.
3. Кіянка І. Сучасний аспект українського популізму: політичний і соціальний вимір / І. Кіянка // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. – 2021. – № 1(9). – С. 300-311.
4. Кетрін Фієск про популізм і волю більшості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrainer.net/ketrin-fiieski/> (дата звернення: 02.04.2025).
5. Ляшенко Т.М. Особливості правлячого класу України перед лицем зовнішньої агресії / Т.М. Ляшенко // Регіональні студії. – 2023. – № 32. – С. 63-69.
6. Рогожа М.М. Популізм в українській політичній культурі /М.М. Рогожа // Українські культурологічні студії. – 2020. – №2. – С. 50-60.
7. Таран В. Чим відрізняється «популізм» у Європі та Україні. Укрінформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2319082-cim-vidriznaetsa-populizm-u-evropi-ta-ukraini.html>. (дата звернення: 02.04.2025).

8. Щербак С. Популізм з погляду політичної філософії / С. Щербак // Філософська думка. – 2020. – №3. – С. 61-78.

9. Штекель М. Популізм у світі і вибори. У чому особливості популізму в Україні. Радіосвобода. – 2019. – 8 лютого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/29759648.html>. (дата звернення: 02.04.2025).

10. Frantz E. Authoritarianism: What Everyone Needs to Know. – New York, NY : Oxford University Press, 2018. – 188 p.